

БАНКИ В СИСТЕМІ ІНВЕСТИЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОМИСЛОВО-ФІНАНСОВОГО КАПІТАЛУ

А.Я. Кузнєцова, канд. екон. наук, доц., Львівський банківський інститут; Я.Т. Карпа, канд. екон. наук, ВАТ “Укртелеком” ЦІТ ТЗ

Активізація інноваційно-інвестиційного процесу є тією складовою економічних вимог, які покликані забезпечити реальні зрушення в економічній структурі суспільства, перехід економіки на якісно інший рівень індустріального розвитку та інтенсивний тип відтворення. Без здійснення економічних перетворень неможливо підвищити ефективність вітчизняної економіки і на цій основі вирішити найгостріші соціальні проблеми, що нагромаджувалися протягом десятиріч, а за роки реформ набули катастрофічних розмірів.

Розглядаючи проблему дослідження джерел інвестиційних ресурсів, необхідних для відновлення економічного зростання, можна дійти висновку про їх обмеженість. Власні кошти підприємств наразі є незначними, їх не вистачає не тільки на інвестиції, а й на поточні витрати. Довгострокове банківське кредитування підприємств практично зникло. З одного боку, банки обмежені коротким терміном використання залучених коштів – їм теж ніхто не доручає кошти на тривалий термін. З іншого – нестабільність в економіці призводить як до дефіциту довіри, так і до великого ризику при наданні довгострокових кредитів. Не виправдались і надії уряду на залучення коштів для інвестицій через фондовий ринок.

Проблема залучення коштів для інвестування інноваційних проектів підприємницького сектора економіки України вимагає всебічного аналізу та усвідомлення умов, які впливають на інвестиційну діяльність комерційних банків. Справа ускладнюється тим, що сучасна банківська система України знаходиться на стадії становлення, яке відбувається на фоні одночасних перетворень як структури економіки, так і всієї системи суспільно-економічних відносин.

Банківська система може розвиватися ефективно й стабільно лише за нормальних економічних умов. Тому банки, як ніхто інший, зацікавлені в тому, щоб у сфері виробництва здійснювалися повноцінні відтворювальні процеси, що неможливо без відновлення безперервних інвестиційних циклів.

Включаючись у ринкові відносини, банківська система як інвестиційний посередник акумулює величезні маси тимчасово вільних грошових капіталів господарств і грошові вклади населення через поточні рахунки, депозитні вклади, депозитні й ощадні сертифікати, банківські векселі та їх акцепт, через використання інших різноманітних грошово-кредитних і фінансових інструментів залучення коштів. Усе це свідчить про великий інвестиційний попит банківської системи на грошові ресурси. А створення великих грошових фондів є економічною передумовою формування інвестиційного

потенціалу комерційних банків і банківської системи в цілому для фінансування проектів інноваційного підприємництва.

Досвід розвинутих країн показує, що банки в інноваційно-інвестиційному процесі можуть працювати за трьома напрямками:

- обслуговування руху грошей, що належать клієнтам та призначені для інвестицій в інновації;
- акумуляція заощаджень та спрямування їх на ринок цінних паперів;
- вкладення в інноваційно-інвестиційні проекти як власних, так і залучених коштів.

Банківська система України сьогодні може брати участь переважно в першому напрямі, два інших не можуть повноцінно використовуватися, оскільки в країні дуже дорогий кредит, виробники не можуть ним скористатися, тим більше, що їм потрібні довгострокові кредити – інноваційно-інвестиційний попит не може бути задоволений через нестачу необхідних обсягів інвестицій.

У комерційних банках основним джерелом залучення грошових коштів є депозити терміном на 1-3 місяці. Отже, між структурою пасивів та структурою активів існує часовий розрив, який ніяк не скорочується. Домінуюча функція банків – кредитування є одним із найважливіших факторів всебічного економічного розвитку. Однак, по-перше, не всі наявні ресурси можуть бути розміщені у вигляді позик. По-друге, більшість кредитів можуть бути неліквідними, що означає збільшення їх частки на ризик неповернення позичальникам, природним наслідком чого є загальна фінансова нестійкість банку. По-третє, діяльність більшості банків у основному пов'язана з окремим економічним регіоном, отже, зниження ділової активності в ньому дестабілізує стан кредитного портфеля.

Інвестиційну активність банків стримують також високі вимоги обов'язкового резервування – від 12 % до 15 %, тоді як у розвинутих країнах це 1 % або трохи вище.

Основні проблеми банків пов'язані із змістом, тобто наскільки очікувані величини інвестицій в інноваційні проекти, терміни їх здійснення, доходи і видатки близькі до реальних. У будь-якому випадку рішення про здійснення фінансування базується не стільки на відповідності заданих формальних параметрів, скільки на довірі до ініціаторів, керівників і виконавців прийнятого інноваційного проекту, а також на багатьох інших неформалізованих чинниках.

У практиці розвинутих країн за банками закріпилася роль інституцій, які здійснюють фінансування інноваційних проектів найбільш дохідних та перспективних галузей економіки (табл. 1).

**Галузева структура кредитного портфеля банків України
в національній валюті у 1999-2001 рр.
(заборгованість на кінець року, млн. грн.)**

Галузі	Короткотермінові кредити			Довготермінові кредити		
	1999 р.	2000 р.	2001 р.	1999 р.	2000 р.	2001 р.
Усього:	4682	4423	4713	513	673	1002
1. Промисловість	1233	1603	1502	142	91	270
2. Сільське господарство	243	186	149	25	31	43
3. Будівництво	73	129	175	4	42	43
4. Транспорт і зв'язок	103	101	173	16	34	31
5. Постачання і збут	64	86	121	2	28	15
6. Торгівля і громадське харчування	287	1438	1675	2	136	226

Фінансування банками інноваційних проектів підприємницьких структур може здійснюватись у найрізноманітніших формах. Крім вкладання власних коштів у вигляді довготермінових кредитів, купівлі цінних паперів, важливого значення набуває їх діяльність, пов'язана з управлінням коштами самих підприємств, – різні довірчі і страхові операції банків, участь у роботі наглядових рад, безпосередній контроль і консультування конкретних інноваційно-інвестиційних проектів та інше.

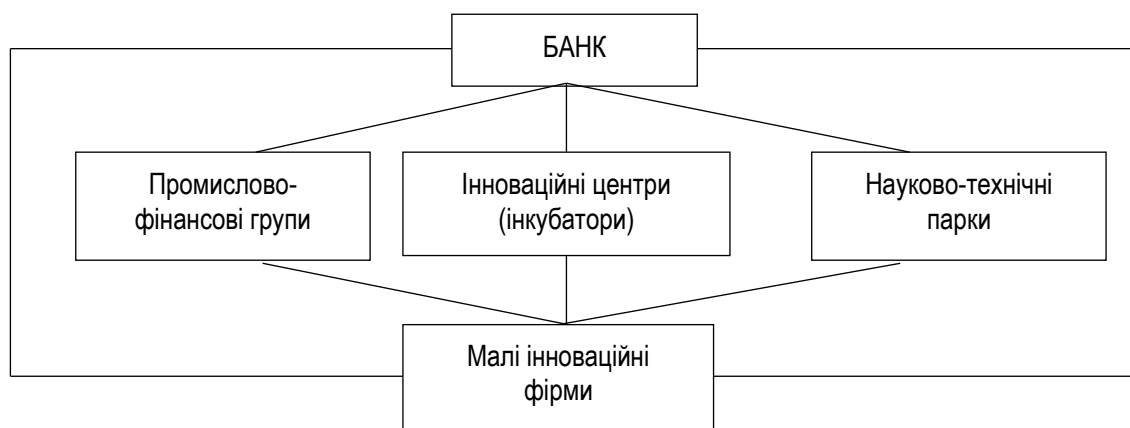
Так, частка кредитів, спрямованих у торгівлю (39%), у п'ять разів перевищує частку коштів, які позичальники спрямовують на інвестування (8%). У зв'язку з тим, що інвестиції здебільшого мають довгостроковий характер, банки здійснюють контроль за виконанням умов кредитних договорів і, в свою чергу, за діяльністю підприємств, які кредитуються. Це дає можливість банкам не тільки забезпечити підприємства кредитними ресурсами, а й бути учасниками інноваційної діяльності підприємств.

За таких умов інноваційно-інвестиційна діяльність банків може сприяти не тільки поживленню розвитку економіки держави, а також і зниженню облікової ставки НБУ, норм резервування, дохідності державних зобов'язань, а в цілому сприятиме концентрації та централізації банківського капіталу. Теперішній рівень капіталізації комерційних банків неспроможний задовольнити потреби довгострокового фінансування, а також спільного кредитування інноваційних проектів.

Для активізації інноваційно-інвестиційної діяльності підприємств малого та середнього бізнесу треба використати потенціал комерційних банків як інституцій, котрі акумулюють заощадження населення та юридичних осіб, і дати їм можливість брати участь у розробці та реалізації інноваційно-інвестиційної політики в державі.

Значний інтерес викликає закордонний досвід створення сприятливого клімату фінансування інноваційних проектів. Відомо, що головними структурними елементами інноваційної моделі економічного розвитку є центри інновацій, або інноваційні зони різноманітних організаційних форм: інкубатори, науково-технологічні парки, технополіси, наукові містечка, наукові центри тощо.

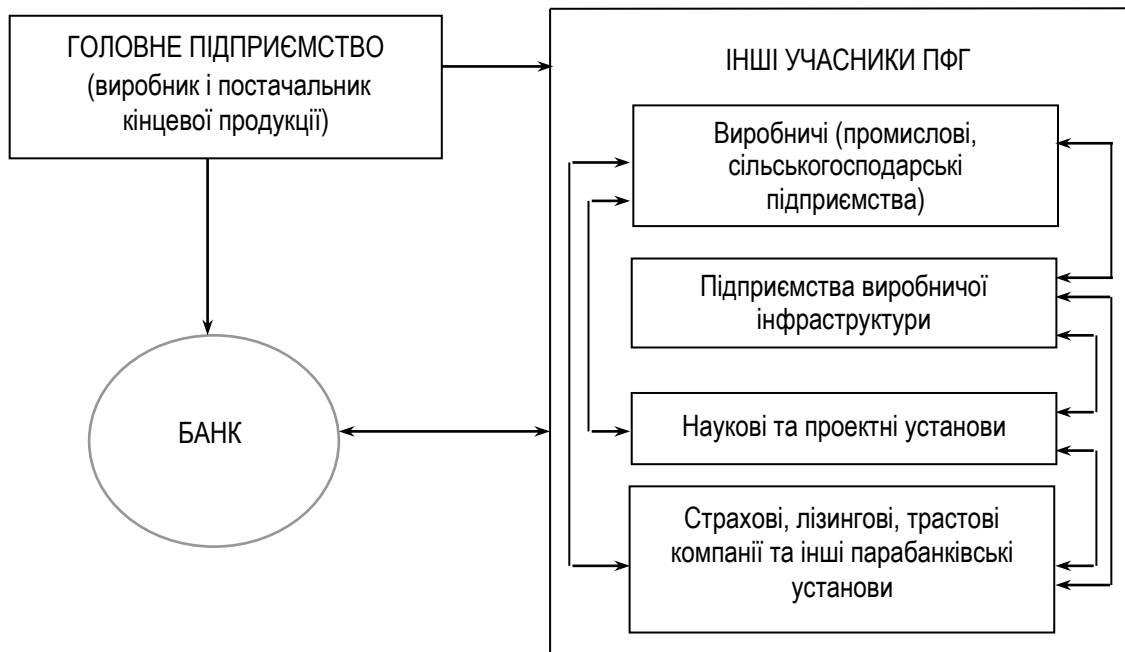
Кожна така структура підприємницького інноваційного бізнесу безпосередньо пов'язана з банківськими установами як джерелом фінансування інновацій. Банк виконує цілий спектр послуг, що сприяють розвитку інноваційної діяльності, а тому виступає ключовою ланкою у інноваційному процесі (рис. 1).

Рис. 1. Сукупність інноваційних структур підприємництва

Одним із реальних шляхів фінансування інноваційної діяльності є об'єднання виробничого і фінансового потенціалу суб'єктів підприємницької діяльності, зокрема банківського та промислового капіталу. Найефективнішою організаційною формою об'єднання підприємницьких і фінансово-кредитних структур є промислово-фінансові групи (ПФГ), як національні, так і міждержавні (транснаціональні).

Відомо, що ПФГ об'єднує головне підприємство та учасників групи (рис. 2).

Рис. 2. Структура та склад учасників ПФГ

Досвід країн Західної Європи, США та держав Азійсько-Тихоокеанського басейну свідчить про те, що ПФГ як складні багатофакторні комплексні утворення можуть бути ефективно використані для формування нових виробничо-фінансових відносин, розвитку всього ринкового господарства, особливо на фондовому, інвестиційному та кредитному ринках.

Якщо розглядати мотиви створення ПФГ із технократичних позицій, то доцільність об'єднання промислово-торговельного та банківського капіталів зумовлена необхідністю виконання великих науково-технічних проектів. У зв'язку з цим до головних завдань ПФГ відносять інтеграцію в єдиний процес усіх основних стадій виробництва: від наукових досліджень, проектування, проведення дослідно-конструкторських робіт до запуску нових видів продукції у виробництво. Останнє досягається об'єднанням під егідою головної компанії капіталу банків, промислових підприємств, наукових організацій тощо.

Участь у ПФГ дає певні переваги як банкам, так і іншим учасникам – виробничим і невиробничим структурам. Для банків – це стабільність джерел формування банківського капіталу і можливість диверсифікації діяльності, зменшення кредитного ризику завдяки наявності надійної інформації щодо позичальників та банківського нагляду за ними. Серед переваг, які мають інші учасники ПФГ, – полегшення доступу до кредитних ресурсів, можливість концентрації капіталу для реалізації інвестиційних проектів, зменшення витрат, пов'язаних із виробництвом та обігом, завдяки створенню спільних маркетингових, інформаційних, аудиторських та інших служб тощо.

Багато країн, які вчасно скористалися світовим досвідом створення ПФГ, не тільки подолали економічну кризу, а й вийшли на передові позиції в

економічному розвитку. Так, США сформували фінансово-промислові конгломерати із системою особистої уніції. Як зазначає дослідник ПФГ І.Погрібний, у першій половині ХХ століття сімейним фінансовим кланам Морганів, Рокфеллерів, Дюпонів, Мелонів тощо та регіональним (Чиказька, Клівлендська, Каліфорнійська) фінансовим групам вдалося сконцентрувати значні пакети акцій підприємств та з'єднати їх для розширення послуг і підвищення ефективності вкладення капіталу. З іншого боку, великі промислові й торговельні концерни почали розвивати інфраструктуру власних кредитних і фінансових підрозділів, створюючи конгломерати промислово-фінансового (“Дженерал Моторз”, “Форд”, “ІТТ”, “ІВМ”) і торговельно-фінансового спрямування (“Сіра Робак”, “Крогер”).

Франція спочатку створила транснаціональні фінансово-промислові компанії з участю іноземного капіталу, а потім їх націоналізувала. Прикладом такої компанії може бути французька група “Рено”, в якій 45 % акцій дочірньої фірми “Рено-вантажівки” належали шведському концерну “Вольво-АВ”. Із державною корпорацією “Рено” успішно конкурує приватна група “Пежо”. Інші державні ПФГ базуються на таких потужних структурах, як “Електрисите де Франс”, “Алькотель”, “Роп Пулепк”, “Юзино-Сасилор”, “Пашине” та інших. На відміну від американських чи німецьких ПФГ, базовим елементом таких об’єднань у Франції є не тільки банк.

Для Німеччини, навпаки, характерним є контроль банківського капіталу над промисловим. Так, ФПГ, створена “Дойчебанком”, контролює концерн “Даймлер Бенц” із 40 дочірніми фірмами, електротехнічні підприємства “АЕГ АГ”, аерокосмічні “Дойче Аероспейс” і лізингово-маркетингові фірми. Банківські ФПГ ФРН “Дойче Банк”, “Комерц Банк” і “Дрезднер Банк” контролюють більшу частину німецької економіки.

Один із найбільших банків Великобританії “Барклайз БенкГруп” контролює англійську торговельну компанію “Барклайз Металз Лтд”, яка є одним із найбільших у світі торговців кольоровими металами.

Потужні структури створено в Японії, де сімейні клани “Міцуй”, “Сумітомо”, “Міцубісі”, “Ясуда” й інші створили потужні ПФГ шляхом об’єднання промислових підприємств, холдингових компаній, банків і торговельних структур. Такі ж конгломерати існують і в Південній Кореї, зокрема, це – “Самсунг”, “Хенде”, “Деу”, “Голдстар”. Однак вони виникли цілком природно, завдяки розширенню виробництва та збільшенню обсягів реалізації продукції на світових ринках, а не внаслідок об’єднання з банківським капіталом. Південнокорейські конгломерати – це справжні ПФГ, позаяк вони не будують своє майбутнє на наявності у власних структурах банків, а надають перевагу реінвестуванню отриманих прибутків і використанню кредитних ресурсів фінансового ринку.

Відомий також латиноамериканський досвід створення ПФГ. Так, у Чилі в 1974-1982 рр. була реалізована ідея поєднати банки та промислові підприємства в потужні “групос”. Однак через відсутність ефективного державного впливу на “групос” і їх тяжіння до спекуляцій на товарних і

фондових біржах це призвело до серйозних проблем в економіці країни, які згодом довелося вирішувати військовим.

Потрібно сказати, що 600 транснаціональних фінансово-промислових груп контролюють близько 25 % світового виробництва, зокрема наукоємного. Тільки у Сполучених Штатах ПФГ забезпечують виробництво близько 60 % валового внутрішнього продукту. Основний дохід банків розвинутих країн від їх участі у фінансово-промислових групах – це додаткові дивіденди від підвищення ефективності роботи підприємств – учасників групи.

ПФГ мають державну підтримку і в країнах СНД. Для російської економіки концентрація банківського та промислового капіталів стала чи не єдиним шансом на виживання, дозволила не допустити низки банкрутств, знайти ефективну економічну нішу для групи підприємств. Із цього приводу варто згадати приклад створення ПФГ на базі Уральського металургійного комплексу, яку згодом названо Уральською ПФГ. Основною метою її створення була організаційно-фінансова інтеграція виробництва з видобутку бокситів, подальшої переробки і виробництва кінцевої продукції для збільшення випуску конкурентоздатного на світовому та національному ринках алюмінію і збільшення обсягу виробництва алюмінієвої продукції. Для зміни структури експорту шляхом переходу від випуску напівфабрикатів до торгівлі готовою продукцією був реалізований проект створення ПФГ “Магнітогорська сталь”.

Досвід колишнього СРСР щодо створення величезних об’єднань успішно використовує уряд Російської Федерації. Тут держава ініціює більшість випадків створення ПФГ. Це і ФПГ “Маг рима” на базі АТ “Магнітогорський металургійний комбінат”, до якої залучені також ВАЗ, КАМАЗ і “Промстройбанк”, АвтоВАЗбанк, Токобанк, і “Нижньогородські автомобілі”, “Сокіл” (Воронеж), “Уральські заводи” (Іжевськ), “Російська електроніка”, “Російський авіаційний консорціум” тощо. А на початку 2001 року оголошено, що Європейський банк реконструкції і розвитку (ЄБРР), американська автобудівна компанія “Дженерал Моторз” і провідна російська автобудівна компанія АвтоВАЗ створять спільну компанію. Американська компанія разом з “АвтоВАЗ” інвестують у спільний проект 100 млн. доларів США, а внесок ЄБРР становитиме 132 мільйони доларів США. У березні того ж року німецьке ТЗОВ “Дойче Банк” та російська АФК “Система” підписали кредитну угоду на створення спільного підприємства. Як бачимо, процес триває.

Офіційний статус ПФГ у Росії отримали близько сотні об’єднань, у складі яких майже 2 тисячі підприємств та понад 100 кредитних організацій.

Із часу прийняття в Україні перших нормативних документів, якими було дозволено створення ПФГ, минуло 5 років. Хоча жодну ПФГ в Україні офіційно не зареєстровано, фактично маємо чимало прикладів групувань банків і підприємницьких структур, що відповідають вимогам до об’єднань такого типу.

Не будемо аналізувати результати діяльності перших вітчизняних ПФГ, тим більше, що досвіду для якихось узагальнень поки що недостатньо. Найбільш відомі конгломерати такого плану: концерн “СТИРОЛ”, АТ “ОБОЛОНЬ” та об’єднання “НОРД”. Причому до складу останнього входять холдинг, шість заводів, Інститут холодильної техніки, банк. Щороку об’єднання випускає 500000 одиниць першокласної побутової техніки. Це дало йому можливість зайняти гідну позицію на вітчизняному та зарубіжному ринках холодильної техніки. Рівень роботи концерну “СТИРОЛ” із Горлівки відповідає рівню кращих провідних західних фірм. Це ж можна сказати і про акціонерне товариство “ОБОЛОНЬ” із Києва. За словами його керівників, воно навіть у складних сьогоднішніх умовах функціонує на 10 % потужності. Без сумніву, подібні приклади вражають.

У 2000 році розпочато цільове іноземне інвестування в АТ “Севастопольський морський завод”, кінцевим результатом якого має стати вихід підприємства на провідні позиції на світовому ринку комерційного судноремонту. Цікавою є вже сама схема інвестування, яка використовується вперше в практиці України. Договір про інвестування передбачає, що гроші вкладають у рівних частках три іноземні структури. Це – міжнародний інвестиційний фонд “UGF” (власник контрольного пакета акцій – АТ “Севморзавод”), грецьке судноремонтне підприємство “Нафті” в м. Піреї і грецька брокерська компанія “Джордж Мандреус”, яка має ексклюзивні права на представлення в Греції інтересів севастопольського заводу.

Ідею такого цільового інвестування було розроблено після проведення широкого маркетингового дослідження світового ринку комерційного судноремонту і перспектив роботи на ньому “Севморзаводу”. Таке дослідження було організоване й оплачене компанією “SigmaBleyzer”. Аналіз показав, що “Севморзавод” має прекрасну базу для розвитку нового для себе виду діяльності – комерційного судноремонту, однак поступається конкурентам двома виробничими позиціями – відсутністю сучасного високоефективного обладнання для виконання двох основних технологічних операцій з таких видів ремонту: очищення корпусу і заміни сталі (обшивки та інших конструкцій). Для вирішення цієї проблеми необхідно закупити у фірм Німеччини, Японії, Італії спеціальне устаткування: повітряні компресори високого тиску, станції подачі абразиву, промислові пилососи, іншу техніку. Встановлення її дасть змогу різко підвищити продуктивність робіт із комерційного судноремонту в АТ “Севморзавод”. Тільки на першому етапі інвестування необхідно вкласти 1,5-2 млн. доларів США.

Зовсім недавно група “Меркс” придбала контрольний пакет акцій “Укрсоцбанку”. Вже є такі об’єднання, як потужний газотрейдер “Єдині енергетичні системи України”, до складу якого входять “Південкомбанк”, фінансово-промисловий концерн “Славутич” із однойменним банком, “Київміськбуд” з банком “Аркада”. І це не поодинокі приклади.

У Львівському регіоні прикладом ПФГ може бути ВАТ “ЛАЗ”, що має низку дочірніх структур, активно співпрацює з Ярославським моторним

заводом та французьким “Пежо”, має надійного банківського партнера – СКБ “Дністер” і страхового – СК “ІНПРО” та коло постійних клієнтів.

Зрозуміло, ефективну економіку можна побудувати тільки за оптимального поєднання великих, середніх та малих підприємств. Малому підприємству для становлення необхідні незначні фінансові ресурси. Великим підприємствам, які нині хоч і не збанкрутували, проте перспектив для розвитку без серйозних інвестицій практично не мають, адже потрібний значний капітал. Одним із шляхів концентрації цього капіталу може стати організація в Україні ПФГ.

Закон України “Про промислово-фінансові групи в Україні” має ряд недоліків:

- ПФГ не присвоєно статусу юридичної особи, що явно не спрощує контроль за діяльністю ПФГ з боку держави;
- до складу ПФГ може входити тільки один банк. Але за станом капіталізації грошових коштів фактично жоден з існуючих українських банків, кількість яких постійно скорочується, не буде спроможний сприяти реалізації кінцевої продукції ПФГ в обсязі, визначеному законом України, в еквіваленті 100 млн. доларів США. Питання кількості банків, що мають входити в склад ПФГ, є найбільш актуальним сьогодні;
- доволі широкий спектр галузей, в яких не можуть бути створені ПФГ.

Оскільки ПФГ спроможні вирішувати завдання народно-господарського масштабу, важливо узгоджувати їх існування з державними та регіональними програмами, щоб кошти, зароблені групами, працювали на економіку регіону, а не вивозилися в інші регіони, у тому числі за кордон.

Отже, один із найбільш перспективних напрямів для залучення серйозних іноземних інвестицій – організація в Україні ПФГ. Це дозволить сконцентрувати в пріоритетних галузях економіки на базі ПФГ як фінансові, так і матеріальні ресурси членів такої групи та синтезувати таким чином в одній структурі різноманітні капітали з відмінними циклами відтворення. Від такої співпраці отримають вигоду як учасники самого об’єднання, так і держава. Водночас ПФГ допоможе об’єднати як внутрішнього, так і зовнішнього інвестора, переконає останнього в доцільності реінвестування прибутків в економіку України та більш активного залучення до цього кредитних ресурсів вітчизняного фінансового ринку.

Із вищесказаного можна зробити висновок про важливість та актуальність питання ПФГ, про потребу переосмислення значення самого ПФГ у сучасних умовах та про необхідність значного доопрацювання законодавства з цього питання для забезпечення нормальної діяльності ПФГ. В умовах якісно нової ситуації розвитку господарського комплексу України зростає актуальність розгляду теоретичних і методологічних питань створення гнучких господарських формувань, здатних забезпечити швидкий приплив капіталів і пристосування виробництва до запитів ринку, що постійно змінюються, шляхом органічного об’єднання підприємств, банків, інвестиційних інститутів та інших організацій для колективного розвитку і виживання.

Список літератури

1. Белих Л.П. Устойчивость коммерческих банков. Как банкам избежать банкротства. – М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1996. – 192 с.
2. Коротюк В. Стратегія і тактика розвитку банківської системи // Вісник НБУ. – 2000. – № 10. – С. 2.
3. Кузнецова А.Я. Роль комерційного банку у фінансуванні інноваційних проектів підприємницького сектора економіки України // Регіональна економіка. – Львів, ІРД НАН України, 2002. – № 4. – С. 213-219.
4. Лютий І.О. Грошово-кредитна політика в умовах перехідної економіки: Монографія. – К.: Атіка, 2000. – 240 с.
5. Філіповський О.В., Жук О.В. Промислово-фінансові групи в Україні: аналіз та перспективи // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Економічні проблеми розвитку виробництва регіону: Щорічник наукових праць. Випуск XXXI / НАН України, ІРД. – Львів, 2001. – С. 603-617.

Кузнецова, А.Я. Банки в системі інвестиційно-інноваційного забезпечення промислово-фінансового капіталу [Текст] / А.Я. Кузнецова, Я.Т. Карпа // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: зб. наук. праць. - Суми: УАБС НБУ, 2004. - Т. 9. - С. 216-226.